

Юрій Поліщук

ТЕОРЕТИЧНІ ВИМІРИ ЕТНІЧНОЇ І НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

Досліджуються сучасні теоретичні підходи до феномену етнічної та національної ідентичності.

Ключові слова: етнос, нація, ідентичність, етнічність.

Yuriy Polischuk. Theoretical analysis of ethnic and national identities. Modern theoretical approaches to a phenomenon of ethnic and national identity are investigated.

Key words: ethnos, nation, identity, ethnicity.

Кінець другого – початок третього тисячоліття значно змінив картину сучасного світу, відбуваються зміни у світогляді людей, на авансцену виходять нові держави, народи, які прагнуть зайняти достойне місце у світовому співтоваристві. Одна з них – Україна, виникнення якої, за висловом відомого британського дослідника Ендрю Вілсона, «стало великою несподіванкою для західних (і не тільки – Ю. Поліщук) урядовців, науковців і підприємців. Несподіванкою, до якої багато хто досі пристосовується. Були цілком реальні причини того, що Україна розглядалася як малоімовірний кандидат на нову національну державу з огляду на притаманне їй етнічне, мовне, релігійне та регіональне розмаїття. Та, попри це, несподівана нація все ж є нацією – не більшою й не меншою мірою, ніж багато інших» [1, с. 9].

Під впливом цих змін в українському суспільстві виникла потреба в усвідомленні його причетності до процесів, які відбуваються у світовій політичній, фінансово-економічній, гуманітарній, інформаційно-технічній, екологічній та інших сферах. Україна відкрита для всіх процесів і трансформацій, що відбуваються на планеті, тому всі як позитивні, так і негативні зміни в глобальному вимірі позначаються і на становищі українського соціуму.

Головна його проблема – досягнення громадянської консолідації та суспільної стабільності. Її вирішення можливе лише через формування політичної нації, а це непросте завдання. Адже Україна отримала у спадок розбалансоване суспільство, «елементи» якого до цього часу усе ще перебувають у різних ціннісно-змістовних парадигмах, по-різному бачать як минуле, так і майбутнє. Як наслідок, є проблеми із самоідентифікацією населення. Одна із причин цього полягає в тому, що Україна мала лише спорадичний досвід монолітного і цілісного існування, тривалий час її частини перебували у складі сусідніх держав на підневільних правах і під значним ідеологічним тиском. Тому проблема становлення національної ідентичності стає дуже важливою, оскільки вона виступає як синтез об'єктивних і суб'єктивних ознак нації. Її суть полягає у наявності й збереженні національно-культурного консенсусу з фундаментальних питань політичного, економічного і соціального життя, зовнішньої політики. У цих умовах надзвичайно актуальним є вивчення феномену етнічної та національної ідентичності як в теоретичній, так і практичній площині. Враховуючи це, автор ставить завдання висвітлити теоретичні підходи до цієї проблеми.

Науковий інтерес до проблем національної й етнічної ідентичності започаткував ще у другій половині XIX ст. відомий французький історик і філософ Е. Ренан. Це було пов'язано з суспільними процесами, що відбувалися в Європі та Південній Америці, де активізувалися національно-визвольні рухи і виникали нові держави. В середині 70-х рр. XX ст. спостерігається новий спалах зацікавленості до концептуальних питань національної та етнічної ідентичності. Саме у цей час у соціогуманітарному лексиконі з'являється і саме поняття «ідентичність», що надало нового звучання науковому осмисленню проблем етнічності та національної свідомості. В дослідження проблеми значний внесок зробили такі західні науковці, як Дж. Тернер, Г. Теджфел, Ч. Тейлор, А. Андерсон, Е. Гобсбаум, Е. Еріксон, А. Козінг, А. Снайдер, Е. Сміт та ін.

В Україні зацікавленість науковців до проблем етнічності проявилася з набуттям нею незалежності (В. Євтух,

І. Курас, О. Картунов, І. Кресіна, Л. Нагорна, О. Майборода, М. Шульга, С. Римаренко та ін.). Серед робіт українських дослідників варто виділити монографію Л. Нагорної «Національна ідентичність в Україні», в якій національна ідентичність досліджується як категорія соціогуманітаристики [2].

Етнічна і національна ідентичності належать до складних об'єктів наукового пізнання, адже низка аспектів проблеми викликала і надалі викликає гостру дискусію між науковцями різних шкіл і напрямів етнополітології.

Серед проблем, які ускладнюють вивчення етнонаціональних процесів, виділимо дві найважливіші: відсутність чіткої диференціації підходів і методів до їхнього аналізу, а також некоректне застосування термінології, яка описує ці процеси. Часто рівень активності використання термінології випереджає наукове осмислення різних структурних елементів, на що вказують дослідники цієї проблематики [3]. Як наслідок, серед науковців не вщухають дискусії щодо багатьох «оперативних термінів», понять, за допомогою яких описується те чи інше явище. «Сьогодні, – як пише відома українська дослідниця Н. Яковенко, – узгодження їх змісту набуло актуальності. Адже термінологічні поля, цими... термінами породжені, відбивають не тільки різну «географію мов», а й різні типи історичного розвитку та відмінні процеси становлення політичної й інтелектуальної культури» [4, с. 35]. Понад те, Л. Нагорна вважає, розмитість деяких основоположних понять не лише утруднюють пізнавальний процес, але й створюють у суспільстві додаткові вісі напруги. «Політичні уподобання людей і, відповідно, їхню поведінку формують не лише об'єктивні інтереси, але й суб'єктивні уявлення про норму і відхилення від неї. Тому поняття і терміни можуть бути знаряддям політичної мобілізації і конструювання конфліктного політичного простору» [5, с. 14].

Розділяючи підходи Л. Нагорної, що «сучасні уявлення про роль і місце етнічної і національної ідентичності складаються під впливом конкуруючих трактувань діалектики етносу і нації, природи національної єдності, різних типологій націоналізму» [2, с. 31], вважаємо, що у контексті

нашого зацікавлення цими ідентичностями потрібно зупинитися на визначенні понять, їхньому змісті, місці і значенні в системі етнонаціональних наукових категорій у співвідношенні з такими поняттями, як «етнос» і «нація».

Якщо виходити з того, що наукові категорії становлять певну систему й не існують ізольовано одна від іншої, усі вони взаємопов'язані, то і зміст того чи іншого поняття можна розкрити лише у його зв'язку з іншими категоріями. Тому розгляд змісту понять «етнічна», «національна» ідентичність, на наш погляд, потрібно розпочати з аналізу категорій «етнос», «нація».

Значення давньогрецького слова «етнос» зазнало впливу інших споріднених з ним слів, і з середини ХІХ століття учені стали позначати ним «групу людей зі спільними ознаками» [20, с. 452]. Все ж у сучасній науці відсутній єдиний підхід до визначення етносу й етнічності. Тому зупинимось на кількох найпопулярніших теоріях і концепціях. Так, прихильники примордіалізму, який зародився ще у ХІХ столітті, вважають етнос біогенетичною, еволюційно сформованою, вічно заданою спільнотою людей, поєднаних мовою, територією та іншими ознаками. Ця теорія має кілька напрямів (дуалістична теорія етносу, соціобіологічний напрям, теорія П'єра Ван ден Берга, теорія Гумільова або пасіонарна теорія), які мають свої особливості, але в основному вони єдині: етнос – це споконвічне і незмінне об'єднання людей по крові з незмінними ознаками. За конструктивістською теорією етнос – це штучно сконструйована навколо певних етнічних маркерів (мова, територія, зовнішність, релігія та ін.), що підкреслюють її самотність, спільнота. За інструменталістською теорією етнічність – це інструмент, за допомогою якого політичні лідери прагнуть досягти певних цілей, привертаючи увагу етнікосі до почуття етнічної солідарності, відстоювання етнічної рівноправності. У повсякденному житті етнічність перебуває в латентному стані, але коли це необхідно етнічним – і не тільки – елітам, мобілізується.

Враховуючи вищевикладене, можна зрозуміти, чому в науковій літературі фігурує велика кількість визначень етносу. Так, сучасний російський дослідник Ю. Семенов

підкреслює, що етнос – це спільність людей, які мають спільну культуру, розмовляють, як правило, однією мовою, мають свою самоназву та усвідомлюють як свою спільність, так і свою відмінність від членів таких самих людських груп. При цьому ця спільність найчастіше усвідомлюється як спільність походження [6, с. 66].

Зробили свій внесок у визначення поняття «етнос» й українські науковці. Зокрема, автори «Малої енциклопедії етнодержавознавства» наголошують, що етнос – це «сталий колектив людей, який склався внаслідок природного розвитку на основі специфічних стереотипів свідомості й поведінки. Етнос існує як стійка система, що протиставляє себе усім іншим аналогічним колективам людей за принципом «ми – не ми», «свої – чужі», «ми такі, а решта – інші». ... Існує й ряд інших важливих ознак (мова, культура, територіальна єдність, спільність економічного життя, самоназва та ін.), які, однак, не є обов'язковими для визначення того чи іншого колективу як етносу...» [7, с. 69].

Деяким іншим є визначення іншого українського дослідника О. Рафальського, який вважає, що етнос – це особлива форма колективного існування спільноти людей, яка виникла і розвивається природно-історичним шляхом, незалежно від бажання її членів, і спроможна до багатовікового існування за рахунок самовідтворення. Етносу властиві спільність походження, території, мови, специфіки матеріальної та духовної культури, особливості психічного складу. В процесі його розвитку деякі ознаки можуть втрачатися або видозмінюватися [8, с. 177]. На наш погляд, це визначення повніше. Єдине, з чим можна не погодитися у ньому, це «спільність території», яка більше властива нації, а не етносу [9, с. 23].

Похідним від поняття «етнос» є «етнічність». «Oxford English Dictionary» датує його писемне застосування в етнополітології 1953 р. [20, с. 453]. Вважають, що вперше термін «етнічність» як науковий використав американський соціолог Девід Реймс. Масово його починають застосовувати з 60-х – 70-х рр. ХХ століття [21, с. 458]. На думку

американського політолога Пола Р. Браса: «Смисл етнічності полягає... у суб'єктивному, символічному або емблематичному застосуванні групою людей... деяких аспектів культури для того, щоб творити внутрішню зв'язність (cohesion) і відокремлювати самих себе від інших груп» [22, с. 68 – 69].

Якщо говорити про поняття «нація», то частина дослідників ототожнюють його з поняттям «етнос». Насправді, як слушно зазначає сучасний російський дослідник Ю. Семенов, ці категорії належать до різних соціальних сфер. Суть етнічної спільності (етносу) найбільш яскраво проявляється в етнічних процесах: етнічній асиміляції, етнічному злиттю, етнічному включенні та в етнічних розщепленнях. Ці процеси відбуваються стихійно і багато в чому незалежно від свідомості та волі людей.

На відміну від цього, сутність нації найбільш виразно проявляється в національних рухах, що являють собою діяльність мас людей, спрямовану на досягнення певних цілей, як правило, політичних. Тому національні рухи, на відміну від етнічних процесів, належать до сфери політики [6, с. 68 – 69].

Чіткіше відмінність між етносом і нацією показав Ентоні Д. Сміт. У праці «Національна ідентичність» він пише: «Етнічні спільноти не мають деяких атрибутів нації. Їм нема потреби жити на «своїй» територіальній батьківщині. Їхня культура не обов'язково має бути громадською або спільною для всіх членів. Їм не потрібно мати – часто вони й не мають – суспільного поділу праці або економічну єдність. Не треба їм мати і єдиний юридичний кодекс з однаковими правами і обов'язками для всіх» [9, с. 49].

На сьогодні більшість дослідників дотримується такого самого підходу. Разом з тим, в етнополітології немає усталеного визначення нації. Сьогодні, за підрахунками українського дослідника О. Картунова, відомо близько сотні різних визначень нації [10, с. 53]. Ситуація ускладнюється багатьма факторами. Серед них – хаотичне та неадекватне застосування категорії «нація», її різне трактування у різних мовах. Усе це привело до появи

багатьох теорій, за допомогою яких науковці намагаються переосмислити цей феномен. У західній націології та етнополітології є близько десятка різних теорій нації (політична, етнічна, психологічна, біологічна, расова, атомістична та інші) [11]. Плюралізм підходів, наявність конкуруючих теорій має як позитиви, так і негативи. З одного боку, це перешкоджає встановленню догм і сприяє висвітленню всіх боків такого вкрай складного і багатомірного феномену, яким є нація. Але з іншого – заважає накопиченню і поглибленню наукового знання про націю, оскільки чимало вчених просто ігнорують роботи своїх колег, відкидають геть їхній теоретичний доробок тощо.

Найбільш запитаними з цих теорій є політична та етнічна, які утвердили два підходи до нації: як до політичної спільноти, оформленої у державу, та як до етнічної спільноти. Політична теорія почала складатися у XVI – XVII століттях. Одним із її засновників можна вважати голландського вченого Гуго Гроція, який у 1625 р. виклав свої погляди у праці «Закон війни і миру». Відтоді політична теорія нації почала швидко поширюватися країнами Західної Європи і Північної Америки.

Наступні покоління західних вчених внесли чимало доповнень до політичної теорії нації. Показово, що багато з них уникали спроб дати власне визначення нації, хоча і пропонували досить детальні критерії її ідентифікації. Так, зокрема, вчинили члени спеціальної комісії Британської Академії наук на чолі з видатним вченим Едгаром Карром (1939 р.). Викладені ними ідеї й сьогодні заслуговують особливої уваги. За твердженням британських вчених, основними характерними рисами нації є: 1) підпорядкування всіх її членів єдиному урядові; 2) проживання на одній території; 3) спільна мова, література, звичаї; 4) спільне походження та історія; 5) окремий національний характер; 6) спільна релігія; 7) спільні інтереси; 8) «спільні почуття або воля, яка повинна бути специфічно «національною» за своїм характером»; 9) шанобливі відносини між людьми, котрі належать до однієї нації; 10) відданість єдиному цілому; 11) почуття гордості щодо досягнень та смутку щодо невдач націо-

нальної політики; 12) зневага або ворожість до інших національностей тощо [12]. Єдина з цих рис, з якою ми не погоджуємося, це «зневага або ворожість до інших національностей». На нашу думку, її поява була продиктована часом роботи комісії, а саме – напередодні Другої світової війни, коли такі погляди були поширеними в європейському суспільстві.

Починаючи з кінця 60-х років ХХ століття, прихильники політичної теорії нації почали звертатися до етнічного фактора, що відбулося під впливом етнічного ренесансу та політизації етнічності. Це добре видно із визначення, яке дає «Американська енциклопедія» (1980 р.): «Нація – велика кількість людей, котрі вважають себе спільнотою або групою і які загалом ставлять лояльність до групи понад будь-які інші конфліктуючі лояльності. Вони часто мають одну або більше таких ознак: мову, культуру, релігію, політичні або інші інституції, історію, з якою вони себе ідентифікують, і віру у спільну долю. Вони, як правило, займають визначену територію. Часто, хоча і не завжди, група міститься у політичному організмі, відомому як нація-держава, або просто держава, або нація» [10, с. 59].

Слід відзначити, що сьогодні більшість вчених є прихильниками політичної теорії нації. Отже, згідно з політичною теорією, нація – це, перш за все, політична (соціальна) спільнота, яка об'єднує всіх громадян якоїсь однієї держави незалежно від їхнього етнічного та соціального походження, культурно-мовних та інших особливостей. Недарма таку спільноту західні вчені давно називають «соціальною нацією», «нацією-державою» та/чи «політичною нацією». Але, і це добре видно із вищенаведеного, політична нація – то не просто населення якоїсь країни і не просте співгромадянство, а дійсно спільнота, об'єднана (часто, але не завжди) спільною мовою, спільними символами, спільною лояльністю до держави та її законів, спільною волею, спільними інтересами, спільними надіями на майбутнє тощо.

Потрібно відмітити, що більшість українських етнополітологів стоять на таких позиціях. Так, автори статті

«Нація» в «Політичній енциклопедії», яка побачила світ у Києві в 2011 р., наголошують, що «нація – це спільність людей, незалежно від їхнього етнічного походження, об'єднаних політичними інтересами, усвідомленням своєї спільності на певній території (землі), з певною державною організацією (суверенітетом), єдиним громадянством, юридичними правами та обов'язками... особливим менталітетом і характером, історичною пам'яттю і міфологією, духовними та політичними традиціями, мовою» [13, с. 492].

Пишучи про українську націю, вони зазначають, що вітчизняні етнополітологи визначають її як об'єднання «усіх громадян України, незалежно від етнічного походження, об'єднаних спільністю території, громадянства, політичних інтересів, юридичних обов'язків, історичної долі, культурних традицій, усвідомленням єдиної ідентичності та майбутнього Батьківщини як демократичної, соціальної, правової Української держави» [13, с. 493].

Як уже зазначалося вище, іншою поширеною теорією нації є етнічна. На думку науковців, її коріння слід шукати у далекій давнині, коли народжувались й існували перші державні утворення та держави, які базувалися на спільному етнічному походженні та культурі. Сама теорія почала оформлюватися наприкінці XVIII – на початку XIX століття шляхом поєднання деяких положень психологічної та культурологічної теорій нації. Згодом вона набула певного поширення в Західній Європі та Північній Америці, але їй не вдалося потіснити пануючу тут політичну теорію нації. Разом з тим, етнічна теорія нації швидко поширилася в Німеччині та країнах Східної Європи. На думку дослідників, у Німеччині цьому сприяли її запізнення із переходом до індустріального суспільства, а також поширення праць таких учених, як Йоганн Гердер, Йоганн Фіхте та Георг Гегель, котрі романтизували родоплемінний дух давніх часів з його культом крові й землі. Щодо країн Східної Європи, то їх майже не торкнувся процес переходу до індустріального суспільства, тобто там ще не склалися відповідні умови для розуміння й сприйняття нації як політичної спільноти. Пізніше, уже в 20 – 30-х роках XX сто-

ліття, у Німеччині ця теорія була абсолютизована лідерами націонал-соціалізму і використана для підготовки до Другої світової війни.

З кінця 50-х років етнічна теорія нації почала набирати популярності в США та Канаді, потім перекинулася на Західну Європу та решту світу. Розпочався так званий «етнічний ренесанс» та «політизація етнічностей». В наступні роки, як пише Ентоні Д. Сміт, усе більше етнічностей почали виходити на арену політичного життя, стали домагатися статусу нації і повели боротьбу за створення або відродження своїх власних держав. Це відбувалося тому, що «для того, щоб вижити, етнічність має набути деяких атрибутів нації» [14, с. 86]. Такі етнічності дістали в західній етнополітології назву «нація-група», «етнічна нація» або просто «етнонація».

Кожне суспільство в «модерному світі» містить менші утворення чи підсистеми, що якоюсь мірою відрізняються від більшості населення. Найпоширенішими термінами, якими їх позначають, є терміни «національна меншина», «етнічна меншина» [23, с. 455]. Поява національних меншин пов'язана з виникненням перших націй, національних держав. Механізм цього зв'язку простий: внаслідок виникнення національних держав, для яких важливою умовою був збіг державної самоорганізації з етнічною належністю їхнього населення, на їхній території з'являються групи з іншою етнічною ідентичністю, які й стали у цих державах національними меншинами. Про їхні права, зокрема, ідеться у низці міжнародних договорів XVII століття. Саме поняття «національна меншина» з'явилося у XIX столітті в Німеччині. Це було пов'язано з розвитком німецького націоналізму, якому «чужинці», тобто представники інших етносів, які мешкали на території Німеччини, «заважали» створювати однорідну культурно-етнічну спільноту. В XX столітті в західній етнополітології з'явилося чимало визначень і концепцій національних меншин. Проте до цього часу не знайдено універсальної формули визначення національної меншини. Складність полягає у розмаїтті ситуацій, пов'язаних з існуванням національної меншини у різних національно-правових системах і розбіжностями у тлу-

маченні науковцями, державними інституціями змісту цього поняття.

На наш погляд, більш прийнятним є поняття «національна меншина», запропоноване Ф. Гекманом і яке ґрунтується на історико-систематичному підході: «Національні меншини є різнорідними за соціальною структурою групами, які проживають на території держави, чужої їхній національній самобутності, культурі та історії... Як громадяни, вони позбавлені певних громадянських прав або можливості користування такими і, як правило, є предметом сильного тиску до асиміляції. Їхньою політичною метою є приєднання до нації-держави, до якої вони належать, у сенсі історико-культурної ідентичності, та що відповідає їхнім економічним інтересам» [7, с. 560].

Потрібно зазначити, що у вітчизняній суспільно-політичній та юридичній літературі, у відповідних законодавчих актах паралельно з терміном «національна меншина» використовується термін «етнічна меншина». Тому одразу виникає запитання, що таке «етнічна меншина». Поява цього поняття пов'язана з формами існування етносів: ареальною – в межах однієї території та дисперсною – на різних територіях. Сам термін виник у 50-х рр. ХХ століття і з 1960-х рр. активно використовується як у науковій літературі, так і в законодавчих актах. Щодо визначення самого поняття «етнічна меншина», то в науковій літературі їх досить багато [10, с. 44; 8, с. 178].

У рамках даного дослідження автор схильний трактувати поняття «етнічна меншина» як частину якогось етносу, котра внаслідок різних обставин (зміна кордонів, еміграція, депортація тощо) відірвалася від нього, опинилася у «чужих країнах» (стала структурним елементом їхнього суспільства) і, перебуваючи в іноетнічному середовищі, зберігає свої особливості й часто діє як організована спільнота.

Аналіз понять «національна меншина» й «етнічна меншина» показує, що вони хоча і близькі за змістом, але не тотожні, оскільки є похідними від категорій «нація» та «етнос». На нашу думку, поняття «етнічна меншина» ширше за змістом, ніж «національна».

Досить вживаним у науковому середовищі є термін «етнічна група». До нашого часу «не існує погодженого чи конвенційного, чи остенсивного визначення цього терміна» [24, с. 469]. Більшість учених визначають етнічну групу як «...певний колектив, що є частиною більшого суспільства, об'єднаний реальним чи вигаданим спільним походженням, пам'яттю про спільне історичне минуле і наголошенням у культурі одного або кількох символічних елементів, які вважають характерними ознаками саме цієї народності. Прикладами символічних елементів є: моделі спорідненості, фізичні контакти..., спільність релігії, мови або діалекту, належність до племені або нації, фенотипові ознаки. Можлива і будь-яка комбінація перерахованих тут елементів. Необхідним супроводом (цих ознак) є усвідомлення членами групи своєї особливості» [23, с. 455].

Досить вживане поняття у соціогуманітарному лексиконі – «ідентичність». Уперше поняття ідентичності з'явилося у працях В. Тернера і Е. Еріксона у 60-х рр. ХХ ст. Починаючи з 70-х рр., цей термін активно вводиться в науковий обіг і стає об'єктом вивчення багатьох соціогуманітарних наук. Проте до цього часу стосовно «ідентичності» в науковому світі існують різні підходи: від активного використання цієї категорії до відвертого ігнорування. Все ж більшість учених вважає, що «ідентичність» – це належність (і об'єктивна, і суб'єктивна) людини чи групи людей до певного типу спільності, чи спільноти, ототожнення себе з її нормативними і функціональними характеристиками і здебільшого готовність стати репрезентантом останньої [17, с. 83 – 89; 18, с. 91].

Розібравшись із засадничими поняттями, що стосуються задекларованої теми, перейдемо безпосередньо до понять «етнічна ідентичність», «національна ідентичність». Потрібно зазначити, що більшість західних вчених розділяють «етнічну» і «національну» ідентичності [15, с. 54]. Разом з тим, американський дослідник Дж. Де Вос вважає, що для багатьох громадян моноетнічних держав ці дві ідентичності існують у нерозривній єдності, національність не відрізняється від етнічності. Щодо поліетнічних держав, то тут

зазначені ідентичності не збігаються, оскільки «етнічна ідентичність є або специфічнішою, або ширшою ідентичністю, ніж національна ідентичність» [16, с. 29]. Враховуючи такі колізії, частина дослідників ототожнює поняття «етнічної» і «національної» ідентичності [7, с. 98]. Український дослідник М. Обушний використовує збірне поняття «етнонаціональна ідентичність» [19, с. 25]. За ним цей термін почали використовувати й інші українські дослідники [15].

Для того, щоб визначитися з поняттями «етнічної» та «національної» ідентичностей, потрібно розібратися з критеріями, що лежать в основі їхньої ідентифікації. Аналіз показує, що в цих ідентичностей вони різні. Так, на думку багатьох вчених, ознаками «етнічної» ідентичності є: «спільність походження, мови, культури, релігії, історичної пам'яті, стереотипів поведінки, особливостей психології, які співвідносяться лише з даною спільнотою і є диференціюючими щодо інших етносів» [15, с. 55]. Тому можна стверджувати, що в поняття етнічної ідентичності вкладаються в першу чергу спільні уявлення, які виникають внаслідок усвідомлення членами певної етнічної групи спільності походження, культури, мови, традицій, території, історії тощо. У західній науковій літературі використовується чимало визначень етнічної ідентичності. Один із найавторитетніших канадських фахівців з цього питання В. Ісаїв вважає, що етнічна ідентичність – це «відданість соціальній групі спільного походження». Інший канадський етносоціолог Дж. Рейтц доводить, що це ніщо інше, як «почуття належності до національної групи, базованій на етнічному походженні». «Етнічна ідентичність, – вторить їм американський антрополог Дж. Едвардс, – це відданість групі (великій чи малій, соціально домінуючій чи підлеглій), з якою особа має успадковані зв'язки» [10, с. 27]. На наш погляд, більш повне визначення цього поняття дає І. Кресіна, за якою етнічна ідентичність – це нерозривний зв'язок особистості зі спільністю, ототожнення людиною себе з певною суспільною групою, це система цінностей, ідеалів, вимог, які відповідають спільності [17, с. 94]. Л. Нагорна наголошує, що «етнічність, як правило, відіграє роль того специфічного, неповторного, що притаманне саме цій спільності» [5, с. 18].

Якщо етнічна ідентичність базується на певній системі об'єктивних ідентитетів – расових, культурних, психологічних, то конструктивною основою національної ідентичності здебільшого виступають суб'єктивні ознаки – свідомість, політична воля, громадянство тощо. Виходячи з цього, відомий англійський дослідник Ентоні Д. Сміт характеризує її як «... складну конструкцію, що складається з багатьох взаємопов'язаних компонентів – етнічних, культурних, територіальних, економічних і політико-юридичних. Вони означають зв'язки солідарності між членами спільнот, об'єднаних спільною пам'яттю, міфами та традиціями, і ці зв'язки можуть, а то й не можуть, утілюватись у формі національних держав, проте вони нітрохи не схожі на чисто юридичні та бюрократичні узи держави» [9, с. 24]. При цьому на національну ідентичність можуть накладатися або поєднуватися з нею «інші типи колективної ідентичності – класова, родова, расова, релігійна» [9, с. 149].

На думку Етоні Д. Сміта, національна ідентичність має як внутрішні, так і зовнішні функції. До внутрішніх функцій він відносить: згуртування членів суспільства як людей «однієї національності» і «громадян»; створення набору спільних вартостей, символів і традицій; розвиток соціальних зв'язків між індивідами та класами; формування «чуття національної ідентичності», яке стає могутнім засобом самовизначення і самоорганізації індивіда у світі крізь призму колективної особистості та своєї самотутньої культури.

Зовнішні функції національної ідентичності Ентоні Д. Сміт ділить на територіальні (демаркація історичної території, що розміщує спільноту в часі та просторі; визначення соціального простору, у якому члени нації мають жити і працювати; забезпечення індивідів об'єктами духовного та історичного поклоніння, які розкривають неповторність «духовної географії» тієї чи іншої нації), економічні (вироблення єдиного поділу праці; сприяння пересуванню товарів і робочої сили; розподіл ресурсів «між членами нації в межах батьківщини») і політичні (бути опорою для держави та її органів або їхніх еквівалентів у бездержавних націях; легітимізація запроваджених юридичними інституціями

єдиних юридичних прав та обов'язків, які визначають «осібні вартості й характер нації» і відображають прадавні звичаї й обряди народу; легітимізація громадського порядку та солідарності) [9, с. 25].

Такий підхід поділяють й інші дослідники [15, с. 57].

В українській політології значний внесок у дослідження теоретичних підходів до національної ідентичності та у вивчення її співвідношення з етнічною ідентичністю зробила Л. Нагорна. Зокрема, вона вважає, що ці дві категорії взаємопов'язані і якщо від національної ідентичності «від'єднати» етнічну як самостійну категорію, то для першої лишається лише дві ніші: перша – в яку вкладаємо поняття «національна свідомість» (це не обов'язково ідентифікація себе з певним етносом, а демонстрація прихильності до національних цінностей); друга – виникає внаслідок усвідомлення особою чи групою спільності долі, а свій головний прояв знаходить у горизонтальній ідентифікації членів спільноти як співгромадян.

Виходячи з цього, Л. Нагорна визначає національну ідентичність не лише як комплекс етнонаціональних факторів, що становлять основу класифікації особи або групи на ґрунті відчуття історичної індивідуальності, самобутності даної спільноти, прихильності до національних цінностей, а й як відчуття належності до певної політичної нації [26, с. 3 – 11].

Наведений вище матеріал свідчить, що під час підготовки цього дослідження використовувалися останні теоретичні напрацювання науковців щодо етнонаціональної сфери, сучасного трактування етносу, нації, етнічних і національних меншин, інших понять і термінів, що використовуються в дослідженнях, присвячених етнічній і національній ідентичностям. При цьому, автор виходить з того, що вони є багатовимірними феноменами. У зарубіжній, у першу чергу західній, та українській науковій літературі використовується досить багато підходів до їхнього визначення і, відповідно, до вивчення. При цьому етнічна ідентичність, як правило, зумовлюється об'єктивними чинниками. У той же час

національну ідентичність пов'язують як з об'єктивними, так і суб'єктивними ідентитами, розглядають як продукт соціалізації та політизації етнічності.

1. Вілсон Ендрю. Українці: несподівана нація / Пер. з англійської. – Київ, 2004.

2. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. – Київ: ІПіЕНД, 2002.

3. Чернов Г. Социально-массовые явления: исследовательские подходы. – Дубно, 2002.

4. Яковенко Наталя. Вступ до історії. – Київ, 2007.

5. Нагорна Л. Поняття «національна ідентичність» і «національна ідея» в українському термінологічному просторі // Політичний менеджмент. – 2003. – № 2.

6. Семёнов Юрий. Этнос, нация, диаспора // Этнографическое обозрение. – 2000. – № 2.

7. Мала енциклопедія етнотермінології. Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – Київ, 1996.

8. Рафальський Олег. Поняття «національна меншина» в етнополітичному дослідженні // Наукові записки / Збірник. – Київ: ІПіЕНД, 1999. – / Серія «Політологія і етнологія»; Вип. 8.

9. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. – Київ: Основи, 1994.

10. Картунов О. В. Західні теорії етнічності, нації та націоналізму: Навчальний посібник. – Київ, 2007.

11. Картунов О. В. Вступ до етнополітології: Науково-навчальний посібник. – Київ, 1999.

12. Nationalism Royal Institute of International Affairs. – N. Y., 1966.

13. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – Київ, 2011.

14. Smith Anthony D. The Ethnic Origin of Nation. – Oxford, 1986.

15. Іванов І. Етнонаціональна ідентичність в контексті формування і консолідації української політичної нації // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2006. – № 76–79.

16. Етнос. Нація. Держава: Україна в контексті світового етнотермінологічного досвіду / За ред. Ю. Римаренка. – Київ, 2000.

17. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси. Етнополітичний аналіз. – Київ, 1998.

18. Шульга Н.А. Этническая самоидентификация личности. – Киев, 1996.

19. Обушний М. І. Етнонаціональна ідентичність – феномен самовизначення українців. – Київ, 1999.

20. Тонкін Елізабет, Макдональд Меріон, Чепмен Мелколм. Історія і етнічність // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – Київ: Смолоскип, 2000.

21. Еріксон Томас. Етнічність, раса, клас і нація // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – Київ: Смолоскип, 2000.

22. Брас Пол Р. Етнічні групи і формування етнічної ідентичності // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – Київ: Смолоскип, 2000.

23. Скемергорн Річард. Етнічність і меншини // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – Київ: Смолоскип, 2000.

24. Гатчінсон Джон, Сміт Ентоні Д. Що таке етнічність? // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – Київ: Смолоскип, 2000.

25. Обушний М. І. Етнонаціональна ідентичність у контексті формування української нації: Автореф. ... д. політ. н. – Київ: ІШЕНД, 1999.

26. Нагорна Лариса. Категорія «національної ідентичності» в сучасній політології // Наукові записки: Збірник. – Київ: ІШЕНД, 1999. – / Серія «Політологія і етнологія»; Вип. 6.